

18. મુક્તકોનિ મુક્તકોનિ (છૂટા છવાયા મુક્તકો)

પ્રસ્તાવના

* સંસ્કૃત સાહિત્યમાં રમૂજી અને તર્કબુદ્ધિ યુક્ત મુક્તકો બહુ મોટા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. આ મુક્તકો પ્રહેલિકા એટલે કે ઉખાણા, ફૂટ પ્રશ્નો, અંતરાલાપ, પ્રશ્નોત્તર માલા જેવા વિવિધ પ્રકારમાં રચવામાં આવેલા છે.

મુક્તકો વિવિધ પ્રદેશના વિદ્વાનો દ્વારા અલગ અલગ સમયે રચવામાં આવ્યા છે, તેથી મુક્તકો ની રચના સળંગ એક ગ્રંથ તરીકે થઈ નથી. તે અલગ-અલગ ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે.

અહીંના પાઠમાં પણ ચમત્કૃતિ સર્જતાં આઠ મુક્તકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, જે આપણને મનોરંજનની સાથે સાથે જીવનને ઉત્તમ બનાવવાના ઉપાયો પણ દર્શાવે છે.

તો ચાલો વિદ્યાર્થી મિત્રો આપણે આ આઠ મુક્તકો દ્વારા જીવનને સુખી તથા સફળ બનાવવાનો માર્ગ શોધી એ.

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તર ચિનુત।

વૈકલ્પિક પ્રશ્નો ના ઉત્તર સંસ્કૃત ભાષામાં લખો.

1. કસ્ય મૂર્તિઃ પવર્ગરચિતા અસ્તિ?

(ક) કૃષ્ણસ્ય (ખ) રામસ્ય

(ગ) શિવસ્ય (ઘ) વિષ્ણોઃ

2. કિમ્ ઉપાદેયમ્ અસ્તિ?

(ક) કાર્યમ્ (ખ) અકાર્યમ્

(ગ) ગુરુવચનમ્ (ઘ) મિત્રવચનમ્

3. યઃ શિષ્યસ્ય ઉદ્યતઃ સઃ ગુરુઃ।

(ક) હિતાય (ખ) સુખાય

(ગ) ધનાય (ઘ) રક્ષણાય

4. કા નદી ત્વરિતા વહતિ?

(ક) ગદ્ગા (ખ) યમુના

(ગ) સરસ્વતી (ઘ) નર્મદા

5. કર્મણા પુરુષઃ” ભવતિ।

(ક) દ્વિગુઃ (ખ) તત્પુરુષઃ

(ગ) દ્વન્દ્વઃ (ઘ) બહુવ્રીહિઃ

6. मद्गेहि नित्यं किं वर्तते?

(क) अव्ययीभावः (ख) बहुव्रीहिः

(ग) द्विगुः (घ) द्वन्द्वः

7. तृतीयाविभक्तेः रूपं किम्?

(क) वः (ख) मया

(ग) द्विगुः (घ) कदा

8. विध्यर्थकृदन्तस्य उदाहरणं किम्?

(क) कृतवान् (ख) दृष्ट्वा

(ग) रचिता (घ) कर्मव्यम्

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरं लिखत એકવાક્યમાં ઉત્તર લખો.

1. हेयं किम् अस्ति?

उत्तरम्: अकार्यं हेयम् अस्ति।

2. का कैलासं नगं नयति?

उत्तरम्: गानसरस्वती कैलासं नगं नयति।

3. भूपाः प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः किम् इच्छन्ति?

उत्तरम्: भूपाः प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रतिप्रियम् इच्छन्ति।

4. पितुः का आज्ञा?

उत्तरम्: शस्त्रं न खलु कर्तव्यम् इति पितुः आज्ञा।

3. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठकात् प्रश्नवाक्यं पदं लिखित्वा પ્રશ્નવાક્યં રચયત

રેખાંકિત પદો ને સ્થાને કોંસમાં થી યોગ્ય પદ શોધીને પ્રશ્ન વાક્ય બનાવો.

(કા, કિમ્, કેન્, કસ્ય)

1. યુધિષ્ઠિરઃ ધર્મસ્ય પુત્રઃ।

उत्तरम्: युधिष्ठिरः कस्य पुत्रः?

2. ગઙ્ગા કૈલાસં ન નયતિ।

उत्तरम्: का कैलासं न नयति?

3. વૃક્ષસ્યાગ્રે ફલં દૃષ્ટમ્।

उत्तरम्: वृक्षस्याग्रे किम् दृष्टम्?

4. સન્ધિવિચ્છેદં કુરુત

સંધિ વિચ્છેદ કરો.

1. અપવર્ગપ્રદાસ્તુ = અપવર્ગપ્રદા + અસ્તુ
2. અપૂર્વોઽયમ્ – અપૂર્વઃ + અયમ્
3. પિતુરાજા – પિતુઃ + આજા
4. દ્વિગુરપિ – દ્વિગુઃ + અપિ

5. સમાસપ્રકારં લિખત –

સમાસના પ્રકાર લખો.

1. ગુરુવચનમ્ – ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસઃ
2. ફલાગ્રે – ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસઃ
3. ગાનસરસ્વતી – ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસઃ
4. બહુવ્રીહિઃ – બહુવ્રીહિ સમાસઃ

6. શબ્દરૂપાણાં પરિચયં કારયત –

રૂપોના પ્રકાર લખો.

1. હિતાય – હિત (નપુ.) નામ્નઃ ચતુર્થી એકવચનમ્
2. હંસસ્ય – હંસ (પુ.) નામ્નઃ ષષ્ઠી એકવચનમ્
3. મયા – અસ્મદ્ (ત્રિષુ લિङ્ગેષુ સમાન) સર્વનામ્નઃ તૃતીયા એકવચનમ્
4. કમલલોચને – કમલલોચના (સ્ત્રી.) નામ્નઃ સમ્બોધને એકવચનમ્

7. માતૃભાષાયામ્ ઉત્તરાણિ લિખત ।

માતૃભાષામાં ઉત્તર લખો.

(1) અપવર્ગપ્રદા શિવની મૂર્તિ પ-વર્ગથી કેવી રીતે રચાયેલી છે ?

ઉત્તરમ્: પ-વર્ગ એટલે ‘પ’ વર્ગના પાંચ અક્ષરો જે પ, ફ, બ, ભ, અને મ છે ભગવાન શંકરની મૂર્તિ બનાવવામાં વપરાયેલા પાંચ પદાર્થો એ આ પાંચ અક્ષર પરથી શરુ થાય છે. જેમ કે પ થી પિનાક જે શિવનું ધનુષ છે. ફ થી ફણી એટલે નાગ જે શિવના ગળામાં છે. બ થી બાલેન્દુ એટલે બાળચંદ્ર જે શિવના મસ્તક પર શોભે છે. ભ થી ભસ્મ એટલે રાખ જે શિવ આખા શરીરે લગાવે છે. અને મ થી મંદાકિની એટલે ગંગાનદી જે શીવના મસ્તક પર શોભાયમાન છે. આમ આ રીતે અપવર્ગપ્રદા શિવની મૂર્તિ પ- વર્ગથી રચાયેલી છે.

(2) ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ ?

ઉત્તરમ્: ગુરુ સંપૂર્ણ તત્વજ્ઞાનના જાણકાર અને શિષ્યના કલ્યાણ માટે સતત તૈયાર રહે તેવા હોવા જોઈએ.

(૩) કોઈ વ્યક્તિ બહુપ્રીડી કેવી રીતે બની શકે ?

ઉત્તરમ્: જે વ્યક્તિ હંમેશા કર્મ, મહેનત કરતો રહે છે તે બહુપ્રીડી એટલે ધન-ધાન્ય સભર બને છે.

8. માતૃભાષાયામ્ અર્થવિસ્તારં કુરુત

માતૃભાષામાં અર્થ વિસ્તાર કરો.

(1) ભગવન્ કિમુપાદેયં ગુરુવચનમ્ હેયમપિ ચ કિમ્ કાર્યમ્।

કો ગુરુરધિગતતત્ત્વઃ, શિષ્યહિતાયોદ્યતઃ સતતમ્।

અનુવાદ: હે શ્રીમાન ! શું છે સ્વીકારવા પાત્ર છે ? ગુરુવચન અને શું છે જે છોડવાલાયક છે ? ન કરવા યોગ્ય કાર્ય, કોણ ગુરુ છે ? તત્ત્વજ્ઞાનના જાણકાર એવા શિષ્યના કલ્યાણ માટે સતત તૈયાર રહેનાર છે તે.

વિસ્તાર: પ્રસ્તુત શ્લોક આર્યા છંદમાં રચવામાં આવેલો છે. આ શ્લોકમાં ત્રણ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. જેના જવાબ પણ શ્લોકની અંદર જ છે. પ્રસ્તુત મુક્તકમાં ગુરુનું મહત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે. ગુરુના વચનોને હંમેશા ગ્રહણ કરવા જોઈએ અને જે અકાર્ય છે તેને ત્યજવા જોઈએ. ગુરુ શિષ્યને જ્ઞાનના પ્રકાશ તરફ લઈ જાય છે. તે હંમેશા શિષ્યના કલ્યાણ માટે તૈયાર રહે છે.

(2) યથા નયતિ કૈલાસં નગં ગાનસરસ્વતી।

તથા નયતિ કૈલાસં ન ગંગા ન સરસ્વતી।

અનુવાદ: જેવી રીતે જ્ઞાનરૂપી સરસ્વતી કૈલાસ નામના પર્વત ઉપર લઈ જાય છે. તેમ ગંગા કે સરસ્વતી લઈ જઈ શકતી નથી.

વિસ્તાર: અહીં આ શ્લોકમાં શાબ્દિક ચમત્કૃતિ છે અહીં બીજા અને ચોથા ચરણમાં શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં ફેર નથી પણ શબ્દો વચ્ચેની જગ્યામાં તફાવત હોવાથી અર્થ બદલાય છે. અહીં બે સમાન ઉચ્ચારણવાળા શબ્દોની લખવાની જુદી પદ્ધતીના કારણે અર્થમાં ફેર પડે છે. ‘નગમ ગાનસરસ્વતી’ નો અર્થ થાય છે ‘નગમ’ એટલે પર્વત અને ‘ગાનસરસ્વતી’ એટલે ‘ગાનરૂપી સરસ્વતી’ અને ‘ન ગંગા અને ન સરસ્વતી’ નો અર્થ થાય છે ન ગંગા નદી કે ન સરસ્વતી નદી એટલે કે આપણે ગાનરૂપી સરસ્વતી દ્વારા કૈલાસ પર્વત પર પહોંચી શકીએ છીએ પણ ગંગા કે સરસ્વતી નદી આપણને કૈલાસ પર્વત પર પહોંચાડવામાં સક્ષમ નથી.

